

Enn Tarvel 75

Psühhograafiline skits

Enn Tarvel seostub eesti ajalookultuuris eeskätt kahe mõistega, need on adramaa ja Läti Henrik. Adramaa on tema tunnussõnaks peamiselt elukutseliste ajaloolaste seas, aga Läti Henrik ehk Henriku Liivimaa kroonika ühendab Tarvelit eesti rahvaga, õppurkonna, intelligenti ning ajaloo huviliste laiade ringidega. Et kuulun ise pigem teise jakkku, siis lubatagu sellest ka alustada.

Eesti ajalookirjutuse tüviteksti ehk Henriku Liivimaa kroonika väljaandjana saatis Tarvel korda oma üldkultuuriliselt siiani silmapaistvaima teo. See on seesama raamat, millega eesti kunstnikud hästi hakkama ei saa. Ladina-eesti kakskeelne akadeemiline väljaanne venestuse kõrgaastaist (1982) oli kujundatud pigem Jüriöö ülestõusu revolutsiooniliste tõlgenduste vaimus ning keset kroonikat oli selgitusteta paigutatud suure karu portree kolme odaotsa taustal. Aga ajalugu suudab õilistada igasugust eklektikat. Tagantjärele on kujundaja Aarne Mesikäpa lahendus omandanud allegoorilist sügavust: suur karu keset vabadusvõitlust ei mõju mitte ainult kui kunstniku nimest tuletatud embleem, vaid ka kui ajakohane hoiatus Vene karu eest. Sama kroonika rahvaväljaanne (1993) oli otsekui vastukaaluks üle külvatud lillekestega, tekst pressitud kitsasse raami ja varustatud maneristlikult lopsakate lõomapiltidega. Selle hiljutise täiendatud trüki (2005) kaas on kroonikale küll igati sobilik, ent nii nagu mitmed teised eesti kunstnikud, nii ei armasta ka Andres Tali raamatutes eriti teksti, allutades ta vägisi kujundustehnikale. Kõige kasutajasõbralikum ongi ikka juba klassikalise maine omandanud akadeemiline esmaväljaanne, mille pildilist maitsetust korvab are küljendus, hea formaat ja šriftivalik, mis teeb raamatust suurepärase töövahendi.

Miks ma sellest nii pikalt räägin? Aga seetõttu, et oma suurest tarkusest hoolimata ei pruugi austatud juubilar siiski teada, kui tähtsaks innustajaks, kui lähedaseks sõbraks või isegi – kui oluliseks intellektuaalseks esemeks on tema

toimetatud Läti Henriku väljaanne olnud nii- ja niimitmele Eesti aja- ja kultuuriloost huvitunute põlvkonnale. Kroonika varasemad tõlked (J. Jung, J. Mägiste) olid raskesti kättesaadavad ja ületati juba selle akadeemilise täielikkusega, mis ümbritses Richard Kleisi tehtud uustõlget. Kommenteerimisel võis Tarvel toetuda saksa, läti ja vene editsioonidele, kuid tema käekiri ja keelehuvid on eesti väljaandes hästi äratuntavad. Eeskujulik ja uusi algatusi ärgitav oli kroonika piiblikeelse ladestuse graafiliselt selge esiletõst, aluseks V. Bilkinsi, L. Arbusowi jt. varasem tuvastustöö, samuti mitmeosaline register. Ja lõppeks eessõna, mida Tarvel on hiljem üha ümber kirjutanud ja millega sujuvalt liituvad mõned sama aja artiklid (“Henriku Liivimaa kroonika ilmumise puhul”, 1983; “Henrik ja tema aeg”, 1987). Selles ei maksnud mitte ainult korrektnete informatsioon, vaid ka autori tiivustav suhtumine oma uurimisobjekti ja ladina keelde. See tõmbas Läti Henriku kui meie maiskonnaloo algataja ja keskaegse retoorikakunsti omapärase näite ligi mitmeid nooremaid uurijaid. Väga tähtsad on olnud kõigi Balti kroonikate eesti publikatsioonid, mida juubilar on osalt nõustanud (Liivimaa vanem ja noorem riimkroonika, Renneri, Russowi ja Kelchi kroonika), kuid Tarveli Henriku-editsiooni võlu on siiani ületamata.

Tarveli maine suures ja rahvusvahelises ajaloo teaduses on omandatud siiski eelkõige töödega majandusajaloo ehk täpsemalt – agraarajaloo vallas. Selle keskmes seisab põhiliselt Poolas kirjutatud monograafia “Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksutuse alused 13.–19. sajandil” (1972), asjalik ja aritmeetiliselt tihe aluskäsitlus, kus tooni annab arv ja statistiline tabel. See on just see stiil, millega eesti majanduslõulased 1960. aastate lõpust peale oma loorbereid lõikasid, tipule viidud juba Juhan Kahki monograafias “Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland” (1969), kus muuseas näidati ära Eesti “kartulivabariigiks” kujunemise ajaloolised eeldused – kartul kui viljast odavam tooraine mõisa viinatööstusele. Selle stiili kollektiivset sünteesi taotleti Kahki, Tarveli ja Herbert Ligi ühisteoses “Beiträge zur marxistischen Agrargeschichte Estlands der Feudalzeit” (1974) ning sellega löödigi tegelikult hing kinni ainsatel arvesse tulevatel võistlejatel – baltisaksa ajaloolastel, kes jälgisid imetlusega marksistlikuks nimetatud agraarajaloo uut taset, tunnustades seda rahvusvahelises teaduskirjanduses ning võimaldades niiviisi eesti uurijatele edasisi kontakte välismaailmaga. Sellisemas ideevoo, aga ilmse hilinemisega anti saksa keeles pakkimispaberil välja ka Tarveli ad-

ramaa-monograafia (“Der Haken”, 1983), mis tõi 1993. aastal kaasa väliseestlaste jagatava Arthur Puksovi auhinna, kaks tuhat Kanada dollarit, mille Tarvel vastavast asutusest praeguse Kristiine Keskuse taga tasahilju koju kandis, uskumata veel, et sellest mingit jama ei teki. Arvutamine oli moes ning Nõukogude Liit pidi matemaatikas, males ja kosmoseuuringuis olema esimene maa, sedavõrd anti eesti majandusloolastele ametlikku tuge. Tarvelgi masindas Jägala ja Uniküla adramaid raalil Minsk-22, saades tulemuseks põnevaid võrrandeid ja graafikuid, mis näisid avavat ukse – viimaks ometi! – Teadusliku Historiograafia maagilisse maailma. Mõnes mõttes oli see eesti ajalooteaduse rahvusvahelise kandejõu tipphek. J. Kahki surmaeelseil sõnul elati toona otsekuu oasis keset kõrbe, oldi noored ja õnnelikud, liiguti riigi toel vabalt arhiivides Moskvast Varsavini – privileeg, mida Lääne teadlastel polnud. Nõjatuti baltisaksa majandusajaloo tugevale traditsioonile, saavutustele Eestis ja Lätis enne Teist maailmasõda, mis mõnda aega jätkusid paguluses, aga tõlgiti senine narratiiv uudsesse arvude keelde. Samas polnud kahtlust, et kohatise lämmatavalt paksu aritmeetilise stiiliga püüti lämmatada ka ideoloogilisi kohustusi, mis arvude vahele justkui enam ära ei mahtunud. Paraku oli arvude keel ideoloogilises mõttes metafoor. Et arvutamisest ja statistikast ei tulenenud isenesest mingeid sünteetilisi otsustusi ning et raali tekitatud maatrikseid võis tõlgendada mis tahes ideoloogia vaimus, seda näitas veenvalt J. Kahki järgmine monograafia “Murrangulised neljakümnendad” (1978), kus matemaatika teenis avalikult ideoloogilise võitluse huve. Arvo Valton oli ajalooteaduse “matemaatiliste meetodite” seda aspekti pilanud juba novellis “Kaks paari pastlaid”, mille avaldas 1968. a. kogus “Kaheksa jaapanlannat”.

Aga tegelikult oli Tarveli “Adramaa” kummaline raamat, mõneti täitsa erinev lähikolleegide Kahki ja Ligi monograafiaist. Mulle tundub, et seda pole märgatud. Tänaselt vaateveerult teost lugedes näeme arvutihnikute tagant varjuna tõusvat juba seda 21. sajandi alguse skeptikut ja relativisti Tarvelit, kes kõneleb intervjuerijale, et “Objektiivset ajalugu pole võimalik kirjutada” (2001) või vestab ise “Ajaloost kui kaunist muinasjutust” (2002). Adramaa (algsest lihtsalt ‘ader’) on vana maakasutusühik, mis lühidalt öeldes tähistas pindala, mida suudeti harida ühe künniriista ja rakendiga. Aga kui palju maad suudeti harida ühe adraga, see sõltus ju mehe tublidusest ja hobuse rammust, adra headusest, pinnasest, ilmastikust, põllutoo hooaja kestusest, põllu kujust jne. Ning

mitte keegi ei ole ajaloo hämaras avaldanud adramaa suurust maamööduühikuis. Siit sünnibki adramaa mõistatus. Selle toob Tarvel seitsme sajandi materjalile toetudes pedantses analüüsis esile, arvutades adramaa suurusi kõikvõimalikul viisil ja tuvastades lõpuks, et pole võimalik jõuda mingi ühtlustava tulemuseni: erinevatel aegadel ja erinevates Eesti paikades (rääkimata teistest maadest) tähistas adramaa erinevaid maaühikuid. Adramaa kihelkonnaülest ja sajandiväliselt tõde pole olemas. Ja nagu irvitus mõjub sinna juurde teadmine, et ometi kasutati seda mõõtühikut kogu Eestis enam kui aastatuhande vältel maakasutuse ja maksutuse peamise alusena! Tarveli oma sõnul: “Adramaa oli valitsev, üldkehtiv, ainuline.” Ja kohe seejärel: “Tegelikult oli adramaa nime all tegemist eri aegadel hoopis erinevate institutsioonidega.” Kasutades Hasso Krulli Derrida-tõlgete keelt: adramaa oli ajaloolises arengus ja geograafilises distributsioonis üksnes *erinevus*. Kui Tarvel oleks usklik, siis ütleksin ma, et ta läheneb oma ajaloos igikohalolevale ja ometi tabamatule adramaa-jumalusele müstikuna. See, milleni uskmatu Tarvel tegelikult jõuab, on ajaloo õõv: ajalugu realiseerib alati just oma selle ainsa võimaluse, mida meie isegi tagantjärele teada ei saa. Isegi tagantjärele mitte. See on ränkaskas teadmine, võib aga anda tõuke avarama kultuuripildi tekkeks, kui seda on pelgalt teaduslik.

Monograafia viimasel leheküljel jõutakse

ajaloolise alusmaterjali hindamisel lausa emotsionaalsete väljendusteni – “lihtsalt nutuväärt”. Sedasama ajaloo õõva tajuvad teose lugejadki. Minu käsutuses olnud Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu eksemplaril EB73/54 seisab kokkuvõtva osa alapealkirja ”Adramaa mõiste kasutatavus ajaloolises uurimistöös” kohal lugeja pliitsiga kritseldatud märkus: “Võiks arvata, et kokkuvõte algab siit, aga ei.” Tõsi ta on. Tarvel kirjeldab ammendava põhjalikkusega adramaa kui mõõtühiku tarvitamist ajaloos, aga seda, mis see adramaa täpselt oli, ta öelda ei oska. Tulemust võib ju mingil esmasel tasandil pidada nurjumiseks. Aga teisalt aimub siit ajaloolisfilosoofilist ausust, tõsisemat teadaaamist, kui seda ametiajaloolase töö enamasti pakub. Matemaatilistest detailuuringutest alustav teadlane lõpetab skeptilise filosoofina: ajalugu on kaunis muinasjutt, mida me oma lastele vanas eas räägime. Teaduslikku monograafiat niimoodi muidugi lõpetada ei saa, pealegi ei anta selle eest doktorikraadi. Seetõttu kirjutab ajaloo absurdi tundma õppiv Tarvel teose lõppu eksistentsiaalse eetikuna, et ajaloolane “ei tohi end lasta heidutada ja eemale tõugata adramaa mitmepalgelisusest ja kirevusest”. Adramaa oli olemas, adramaa oli valitsev, üldkehtiv ja ainuline. Kõik muu tuleb lihtsalt üle elada.

Võib-olla ma liialdan, kuid mulle näib, et adramaa-monograafiat kirjutades on Tarvel läbi elanud oma sisemise Fausti-tragöödia: kui tehakse panus puhtalt ajaloo tunnetatavusele, siis lõpeb üritus pettumusega. Ajalugu tunnetama minnes leitakse käte vahelt nõrisevat liiva. Ajalugu tuleb ise luua. Seetõttu peab rõhku panema narratiivsele algele, käsitama ajalookirjutust kui kellegi poolt jutustatavat lugu, mille raamid määrab kõneleja. Näeme, kuidas matemaatiliste meetodite järjekindel läbiproovimine suunab ajaloolast taas inimliku keele filosoofilis-narratiivsete ressursside manu. Sedasama teed läks ju ka kolleeg Kahk, kes lõpetas iseenda arvates fenomenoloogina. Ma olen täiesti kindel, et Läti Henriku juurde jõudmine 1970. aastail oli Tarvelile otseselt vabanemine “teadusliku” ajaloouringu painest. See tähendas vahetut kokkupuudet ajalookirjutuse algupärase jutustava laadiga, kroonika kui elu loomulikku kulgu järgiva kirjutusžanriga, jumaliku ettehoolduse ja Neitsi Maarja kaitse all oma täitumuse poole pürgiva ajalooaga, kus ristirahvas ikka ja jälle rõõmuga päevatöölt koju tuleb. Tarvel on ka üks väheseid ajaloolasi, kes on rõhutanud, et Läti Henriku kroonika, nagu keskaegne kroonika üldse, pole mitte ainult aja-

loo-, vaid ka kirjandusteos, mida ei tohi lugeda professionaalse idiotismiga. Keskaegses ajaloonägemises on midagi teotatelist ja jõudu andvat ka tänapäeva jaoks. Tarvel on ise aeg-ajalt taas rõõmuga naasnud sellesse Henriku ruumi, nagu ma seda nimetan, haarates sinna ka Henrikule eelnevaid sajandeid Läänemeremaal, kui paganus peab juba arvestama kristliku tulevikuriigiga, aga kristlus ise on veel kohmakalt paganliku moega (“Die dänische Ostseepolitik im 11.–13. Jahrhundert”, 1998; “Wenn Russin den Meister von Wenden als seinen *draugs* anrief”, 2003; “Die Entstehung der grundherrschaftlichen und gutsherrschaftlichen Agrarstrukturen in Estland im 13. und 14. Jahrhundert”, 2004; “Henriku motiividel”, 2004).

Täppisuuringuist omandatud kogemus ja ajalugu kui “jutustus möödunud aegadest” on oma kauneima sünteesi saavutanud ehk Tarveli loetavimas monograafias “Lahemaa ajalugu” (1983, 2. trükk 1993), mis on musternäide sellest, kuidas kohaliku mikrouuringu baasil (Lahemaa vastab ajalooliselt enam-vähem 3 kihelkonna, 6 valla ja 10 mõisa alale) antakse asustus- ja majandusajalooline pilt elust Eestis 13.–19. sajandil. Loomupäraselt liituvad sellega väike külalugu “Altja” (1981, täiendatult koos Anne Kurepaluga 1996) ja mitmed artiklid (“Die Schlacht bei dem Hofe zu Palmse 1603”, 1993). “Lahemaa ajalugu” võib võtta kui piirkondlikku käsiraamatut, aga lugeda samas mõnusalt kaminatule valgel. Siin annab Tarvel kohanimede päritolu selgitades vabama käigu ka oma lingvistilistele harrastustele.

Meie 1960.–1970. aastail täishoo sisse saanud ajaloolased olid üldse suured keelehuvilised ja koostöö filoloogidega avardas vastastikku kultuurilisi horisonte. Ning et Tarvelit iseloomustab veel ka keeleline eriandekus (vt. intervjuud Piret Lotmanile, Tuna 2001, nr. 1) ja erakordne mälu mitte ainult adramaade arvu peale (saksakeelset Goethe “Fausti” tsiteerinud Tarvel peast kunagi sama hästi kui järgmine generatsioon Smuuli “Poeemi Stalinile”), siis pole imestamisväärne tema keeleanalüüsi kaastöö Keelele ja Kirjandusele ega välisväljaannetele. Mõned näited: “Kas Otsela tšuuudid olid Koivalinna eestlased?” (1975), “Eesti toponüüme skandinaavia ruunikirjades” (1978), “Järvamaa alguloost” (1979), “Veel kord *mõrtsukad*” (1980), “Lihulinn ja Lihula” (1999), “Wiederum über die estnischen Ortsnamen auf *-vere*” (2000), “*Jalg*” (2001), “Die Interpretation der sozialhistorischen Terminologie in den livländischen Geschichtsquellen des 13. Jahrhunderts” (2004). Need pole muidugi mingid iseseisvad keeleanalüüsid, vaid

seostuvad Tarveli geograafilis-territoriaalse uurimistöö kirega, millest annab tunnistust ka “Lahemaa ajalugu”. Jaotus- ja haldusalastest üksustest on Tarvelit ilmselt enim huvitanud kihelkond (“Sakala ja Ugandi kihelkonnad”, 1968; “Läänemaa seitse kihelkonda”, 1971; “Die Gauinstitution in Estland am Anfang des 13. Jahrhunderts”, 1998), aga ta on kirjutanud ka maakonnast (“Läänemaa varaajaloost”, 1997) ja vakusest (“Die Wackeninstitution in Estland im 13.–17. Jahrhundert”, 1999), samuti regiooni-teadvusest kogu Läänemere ruumis (“Regionen im Ostseeraum und ihre Identitäten”, 1995) ning linnade tekkest, misjuures ta eitab varast linna-asustust Liivimaal (“Genesis of the Livonian Town in the 13th Century”, 1999). Just linnateemaga seostub põlisele agraarajaloolasele Tarvelile viimasel kümnendil üsna omaseks saanud historiograafiline dekonstruktsioon, mille raames ta naeruvääristab eriti Tallinna kõigile tuntud esmamainimist aastal 1154, nähes selles nõukogulikkude suurushullust (“Idrisi ja Tallinn”, 2003). Siit õhkub pisut vana vaidlust matsi ja vurle vahel, kus vurle selgelt tunga tehakse. Ühtlasi aga ei hooli Tarvel nendest ideoloogilistest vastupanumehhanismidest, mida säärased seigid (Tallinna esmamainimine ainult 7 aastat pärast Moskvat!) Nõukogude ajal eestlaste jaoks võisid sisaldada. Isikunimedel põhjal on Tarvel täiendanud veel liivlaste asunduslugu (“Über die Notwendigkeit, die livische Siedlungsgeschichte zu erforschen”, 1995).

Ent naaskem majandusajalukku. Suur enamik Tarveli artikleid pärineb just sellest vallast ning kui neid siinkohal ükshaaval nimetama ei hakata, siis põhjusel, et nende tulemusel on põhiosas jõudnud raamatukaante vahele. Ilmselt ei vaja enam toonitamist ka Tarveli kollegiaalne sõprus J. Kahkiga, kel lisaks ajalootalendile oli poliitikule omast kohanemisvõimet ning kes oma maiste päevade edasi kestes oleks kindlasti kuhugi jõudnud ka Eesti Vabariigi aparaadis. Kahki ja Tarveli tutvus algas aastal 1951 ning sealpeale sai neli aastat vanem, kiire, töökas, karismaatiline, hästi alluv ja hea sisseelamisvõimega Kahk elu poolt juba ettevaatlikuks tehtud Tarveli erialaseks eeskujuks. Neid kahte ühendas kirklik ajaloohuvi ning agraarajaloo ürikute põhjalik tundmine. Võib arvata, et sünnipäevigi peeti ühes jutis ühe pika laua taga, sest kui Tarveli sünnipäev 31. juulil lõppes, siis hakkas Kahki oma 1. augustil kohe pihta. Mis neid eraldas, on samuti selge. Kahk lähtus äratundmisest, et elatakse vaid üks kord, astus parteisse, tegi teaduslikku ja teadusbürookraatlikku karjääri, liikus ja publitseeris välismaal.

Kui Tarvel imetles Kahki sujuvat suhtlemis- ja kirjutusoskust, siis Kahk ilmselt Tarveli ammen-damatut annet vellerismideks. Tarvel on üleüldse suurim vellerist, keda mul on au olnud kohata. Mis on vellerism, pole vist Tuna lugejatele vaja seletada: kõik nad on lugenud Charles Dickensi esimest romaani “Pickwick-klubi järelejäänud paberid” ning mäletavad mr. Pickwicki teenrit Sam Wellerit, kes armastas öelda triviaalsusi – lisades neile kohe sappa sedasama triviaalsust dekonstrueeriva saatelause. Agraarajalooline näide: “Hoopis teine tera, ütles mölder, kui hii-resitta hamba alla pani”. Tarvel on velleristliku vestlusstiili meister ning pole kahtlustki, et Kahk oskas seda heas seltskonnas hinnata. Kirjutamise-ga oli teine lugu. Siin vellerism ei maksnud, õieti – võis Nõukogude Eestis maksta töökohta, eriti kui sisse tulid poliitilised nüansid, mis enamasti tulid. Teadlasena oli Kahk Tarvelile vanemaks sõbraks ja juhiks ning just tema vedas Tarveli ka rahvusvahelise avalikkuse ette. Tarveli esimesed välismaised publikatsioonid 1970. aastate alguses, ungari, soome ja saksa keeles, on ühisartiklid Kahkiga. Hiljem järgnesid kahasse tehtud ingliskeelsed publikatsioonid Balti majandusajaloo teemadel, mis jõudsid lõplike kokkuvõteteni Stockholmis ilmunud kahemehe monograafias “An Economic History of the Baltic Countries” (1997). Eesti keeles jäi Kahki ja Tarveli mõtte-kaasluse monumentiks suurepärase koguteos “Eesti talurahva ajalugu I” (1992), kus esimene oli pea- ja teine tegevtoimetaja.

Lugeja, kes jälgib aastaarve Tarveli tööde taga, märkab, et sünnipäevalapse hoog on viimasel kümnendil aastal olnud suuremgi kui mõnel varasemal perioodil. Ja üks või teine tööpöld on veel nimetamata. Mis mulle huvitavam näib, see on Tarveli üha keerukamaks muutuv suhe kanda näitava ajaloooneitsiga. Ühelt poolt võib Tarvelit historiograafiline dekonstruktsioon, mida ta ise peab vist allikakriitikaks. Inimene, kes on kogenud ajaloo õõva, hakkab hindama elu interpreteerimata paljust. Elu kui haruldast eeldust huvitavaks teoks. See seostub ka professionaalse idiotismi eitusega ja avara vaatega vaimsele kultuurile, mille kõrgeim ehe on erialadest sõltumatu loovisiksus. “Loovus algab õpitu unustamisest,” ütleb Tarvel, ja “andekas inimene ei võta kuulda mõistuse häält” (“Kitsaste trafareti ja totakuse vahel”, 2002). Samas ei laienda Tarvel üldtuntud trafarettide kummutamist lõpmatuseni. Nii on ta säästnud meid loobumast Sigtuna rüüstajate aust. Pidades juba aastaid tuliseid väitlusi peterburglase Igor Šaskolskiga, kes ei tagane karjalaste versioonist, väidab Tarvel nii soome

(“Sigtunan tuhoaminen vuonna 1187”, 1993), saksa (“Die Zerstörung von Sigtuna im Jahre 1187”, 1999) kui ka eesti keeles (“Taani idapoliitika 11.–13. sajandil”, 2004), et Sigtuna rüüstasid aastal 1187 kõige tõenäolisemalt eestlased. See võitlus pealetungiva šaskolskismiga jätkub ka Tuna käesolevas numbris ja Tärveli töotusel edaspidigi. Ajalookirjutus kui müüri ladumise ja müüri lõhkumise halastamatu, et mitte öelda – loominguline vahelduvus on hilises Tärvelis leidnud kirka näite. Tärvel võib rünnata ootamatust suunast ja kaitsta kindlust ka siis, kui teda pole palutud. Tema tegevus ajaloo lahinguväljal võib meenutada olukordi 13. sajandi vabadusvõitluse aegadest Eestis, kui polnud ette teada, kas Sakala on täna liidus ugalastega riialaste vastu või riialastega ugalaste vastu või riialaste ja ravalastega saarlaste vastu. Lahendus seisneb selles, et Sakala pole põhimõtteliselt kellegi vastu ega otsi endale igavesi liitlasi, vaid püüab ajaloo risttules kehtestada oma ülimalt, ainsamat enesemääramisõigust. Läti Henrik on Tärveli lauateos.

Mis Tärvelit viimasel kümnendil ajaloo ambivalentidega üha tihedamasse kokkupuutesse on viinud, see on kahtlemata uurimistöö korraldamine Eesti lähiajaloo vallas. Alates 1998. aastast oli Tärvel mõnda aega kummalise nimega S-Keskuse juhatuse esimees. Selle asutuse põhieesmärk on avaldada 10-osaline koguteoste sari “Sõja ja rahu vahel”, mis käsitleks poliitilist ajalugu Eestis aastail 1939–1956. Tärveli peatoimetamisel on siiani ilmunud sarja esimene köide “Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani” (2004). See on ettevõtmine, mis paneb kahtlemata proovile nii peatoimetaja kui ka kõigi teiste autorite oskuse ajaloo õõvast auga välja tulla. Siin ei piisa ainult arhiividokumentide avalikustamisest ja kommenteerimisest, vaid tuleb asjade üle sügavalt järele mõelda. Miks teatav osa ehtsaid eestlasi usaldas pimesi diktaator Stalinit? Miks mõned nutsid, kui ta suri? Kuidas võidi külma sõja ajal olla õnnelik? Millised mehhanismid on Eesti lähiajaloo jäetud dekonstrueerimata ja mida tuleb veel juurde konstrueerida? Tärvel, kes on rääkinud igasuguse ajalookirjutuse subjektivsusest, on Kistler-Ritso Eesti Sihtasutuse egiidi all koostanud kaks kogumikku pealkirjaga “Ajalooline töö otsinguil”. Kas ajalooline töö on siis ikka kusagil olemas? Või saab teda otsida, kui teda ka pole? Aga kas üldse maksab otsida, kui nurjumine on kindel? Või on töö subjektivsete tööotsingute summa? Igasugusest teoreetilisest vastuolust saab üle dialektilise valemiga. Olles Tuna põhiautoreid, pealkirjastab Tärvel oma kõige põhimõttelisema essee küsimusena “Kas

ajalugu saab kirjutada objektiivselt?” (2005). Ning vastab kohe: “Jah! Saab ja peab, aga sealjuures oma subjektivsusest eeldustest lähtuvalt.” Mis see tähendab? Tärvel selgitab: “Kuid siiski on põhimõtteliselt võimatu kirjutada niinimetatud objektiivset ajalugu, mis ei sõltu ajaloolase enda aktiivsest osavõtust, tema seisukohtadest ega hoiakutest. [---] Ei saa näiteks uurida ja esitada Eesti lähiajalugu nii, et see tunduks objektiivsena kõigi etniliste ja sotsiaalsete gruppide meelest ...” (vt. ka “Ajaloolase analüüsist”, 2000). Ajalookirjutaja objektiivsus peitub tema ausas ja teadvustatud subjektivsuses. Me oleme sellega üldiselt päri. Kuid kunagi kirjutas Tärveli kolleeg J. Kakk oma monograafias “Murrangulised neljakümnead” (1978) sellega sarnaneval moel: “Püüdes kirjeldada sündmusi objektiivselt, ei kavatse me samal ajal varjata oma sümpaatiat ühe võitleva poole, ja nimelt talurahva suhtes.” Seda nimetati tollal ajalookirjutuseks klassipositsioonilt ja seda olen ma ise hiljem nimetanud rõõmsaks parteilisuseks. Milles seisneb nõukogudeaegse ja tänase lähiajaloo kirjutamise erinevus? Kas selles, et määratleme oma teadlikku subjektivsust lihtsalt teises sfääris, mitte seisuse ja klassi, vaid rahvuse ja poliitilise programmi positsioonilt? Ja kas tõesti pole midagi enamati võimalik? See ei ole etteheide Tärvele, vaid osutus probleemidele, millega juubilar meie lähiajalookirjutuse ühe ideelise juhina päevast päeva peab tegelema. Need on teoreetilises mõttes igavesed probleemid, mille lahendamist alustab iga põlvkond uuesti.

Praktiliselt võiks asi välja näha nõnda, et istume Tärveliga kusagil veinilauas, kus ta jääb kultuuririinimeseks nagu oma muudeski valdkondades, ja ta sosistab mulle lihtsalt kõrva: “Ajalugu tuleb kirjutada targalt. Aga kuidas sa seda neile selgeks teed?” Ja nii tulebki välja, et kõige otsustavam on ikka isiksus. Andkem oma rahvale isiksusi ja kõik on võidetud. Isiksust ei loo mitte õpetus, vaid eeskuju. Ning Tärvel oma kultuuriliselt laia profiiliga on ise seda kindlasti nii mõnelegi olnud.

Soovin Peeter Tärveli vennapojale, ajaloodoktorile (1972), Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi kauaaegsele teadurile (1960–1993), Tallinna Polütehnilise Instituudi (alates 1984) ja Stockholmi Ülikooli professorile (1993–1997), Rootsi Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia liikmele (1994) ja Läti TA välisliikmele (1995) jätkuvat jõudu avalaks naeratuseks ajaloo õõva kohal. Palju õnne sünnipäevaks, austatud Tärvel Enn!

Jaun Undusk